

SCRIITORI DIN PONTUL STÂNG ȘI CONTRIBUȚIA LOR LA ÎMBOGĂȚIREA CULTURII ELENISTICE

REMUS MIHAI FERARU

Expediția lui Alexandru cel Mare, care va extinde influența greacă din Egipt până la Indus, va deschide o nouă epocă în istoria lumii, epoca elenistică. Grecia începe atunci să descopere imensitatea lumii. Tradițiile, religiile, ideile și culturile popoarelor cucerite și ale grecilor se vor amesteca, iar această întâlnire va marca cultura europeană.¹

Cetățile grecești continuă să desfășoare sub monarhiile elenistice o intensă activitate culturală. Științele umaniste și cele exacte cunosc acum un avânt remarcabil. Literatura care se dezvoltă în această epocă se conformează gustului publicului căruia i se adresează. Proza cultivă toate formele de crudiție; apar lucrări de critică literară și comentarii de texte, lucrări de istorie, filosofie și mitologie. În domeniul istoriografiei, se dezvoltă interesul pentru cunoașterea istoriei și moravurilor altor țări. Istoricii dovedesc un interes crescut pentru prezentarea globală a evenimentelor.² Filosofia elenistică se caracterizează printr-un accentuat eclecticism. Spre sfârșitul secolului al IV-lea a. Chr., aproape întreaga activitate filosofică se concentrează la Atena, în cele patru școli întemeiate de Platon (Academia), Aristotel (Liceul), Epicur (Grădina) și Zenon (Stoa Poikile). La acestea se adaugă alte două curente, extrem de diferite de cele patru școli,

¹ Pierre Hadot, *Ce este filosofia antică ?*, (traducere de George Bondor și Claudiu Tipuriță), Iași, 1997, p. 119-120; se pot consulta cu folos pentru o mai bună informare cu privire la civilizația elenistică, sinteza lui François Chamoux, *Civilizația elenistică*, (traducere de Elena Lazăr), București, 1985, p. 515-542 și lucrările deja consacrate ale lui M. Rostovtseff, *The Social and Economic History of the Hellenistic World*, vol. I, II, III, Oxford, 1942 și W. W. Tarn, *Hellenistic Civilisation*, 3. Ed. revised by the Author and G. T. Griffith, Londra, 1951.

² Maria Marinescu-Himu, *Istoria literaturii grecești în epoca elenistică*, București, 1961, p. 16-18.

cinismul și scepticismul. Un mare avânt iau acum științele exacte de la astronomie până la medicină; la Alexandria își desfășoară activitatea mari savanți precum medicul Herofil sau astronomul Aristarh din Samos.³ Activitatea culturală se concentrează în cele trei centre cu mare tradiție: Alexandria, cu vestitul său *Μουσείον* și biblioteca sa, Antiohia și Pergam.

La începutul secolului al IV-lea a. Chr., scrierea s-a integrat mai amplu în cultura cetății dominată până în acel moment de tradiția orală. Prin urmare noile tipuri de cunoaștere intelectuală, filosofia, istoria și medicina au profitat cel mai mult de pe urma răspândirii sale, deoarece ea le permitea oamenilor de litere luarea unei distanțe critice față de tradiție, oferindu-le totodată posibilitatea de a conferi autoritate acumulării de date, observații sau teze opuse.⁴

Civilizația elenistică, care se naște acum, este o civilizație a *παιδεία-ει*. Ea pune atâta preț pe cultură și educație, încât în ochii ei fericirea supremă nu poate fi concepută altfel decât sub forma vieții de literat sau artist. Pentru oamenii acestei epoci, cultura personală, dobândită prin educație, apare ca fiind „bunul cel mai de preț dăruit muritorilor.” Educația se află în centrul civilizației elenistice. Oriunde se implantează elenismul, apare și gimnaziul, principalul centru de cultură într-o cetate greacă.⁵

În epoca elenistică, viața culturală a cetăților vest-pontice⁶ se dezvoltă în strânsă legătură cu cea a metropolelor lor din Grecia sau Asia Mică. Și aici, la marginea lumii grecești, se poate vorbi de un nivel remarcabil al vieții culturale, concentrată cel mai adesea în jurul gimnaziului. Tocmai datorită calității învățământului lor, care reflectă printre altele, climatul cultural local, orașele vest-pontice au generat o serie de erudiți, istorici, scriitori și filosofi care vor câștiga un oarecare renume printre contemporanii lor și a căror activitate a fost reținută câteodată chiar de către posteritate. Izvoarele antice atestă câțiva

³ Pierre Hadot, *op. cit.* (*supra* nr. 1), p. 121 și 125-129.

⁴ Marcel Detienne, *Inventarea mitologiei*, (traducere de Robert Adam și Dan Stanciu), București, 1997, p. 71-72.

⁵ H. I. Marrou, *Istoria educației în antichitate*, vol I, (traducere de Stella Petecel), București, 1997, p. 160 și 163-164.

⁶ Țărmlul vestic al Pontului Euxin, de-a lungul căruia se înșiră cetățile vest-pontice (Olbia, Tyras, Histria, Tomis, Callatis, Dionysopolis, Odessos, Mesambria, Apollonia), se identifică din punct de vedere geografic cu ceea ce grecii denumeau prin **Pontul Stâng**; denumirea a fost dată în raport cu intrarea în Marea Neagră dinspre sud, prin strâmtoarea Bosfor, perspectivă din care țărmul de vest se situează la stânga.

„oameni de carte” originari din Olbia⁷, Callatis și Odessos.

Inscripțiile și câteva izvoare literare ne oferă detalii interesante, deși sărace, despre educația olbienilor și nivelul lor de cultură. Începând din epoca elenistică, la Olbia este atestat un gimnaziu, existând în același timp un deosebit cult pentru Homer ale cărui poeme sunt foarte apreciate, după cum afirmă și celebrul retor Dion din Prusa care vizitează orașul în jur de 95–96 p. Chr; aici există și un teatru unde se dădeau numeroase reprezentații de tragedie și comedie.

Vechii autori ne-au păstrat numele câtorva filosofi și istorici, cărora ei le atribuie o origine olbiană; este vorba de filosofii **Bion** și **Sphairos** și de istoricul **Poseidonios**.⁸

Bion din Boristhenes⁹ (*Βίων ὁ Βορυσθενίτης*), a trăit la sfârșitul secolului al IV-lea și în prima jumătate a secolului al III-lea a. Chr. și provenea dintr-o familie săracă. După ce tatăl său împreună cu întreaga familie au căzut în sclavie, tânărul Bion a ajuns în proprietatea unui retor care l-a îndrăgit atât de mult, încât i-a acordat libertatea și i-a lăsat moștenire întreaga sa avere. Acestui stăpân și binefăcător al său îi datorează Bion educația sa retorică care alături de

⁷ Deși, ca așezare geografică, Olbia se situează în nordul Mării Negre (pe malul occidental al estuarului Bugului, în apropiere de actuala localitate Parutino), ne-am permis să o integrăm printre cetățile Pontului Stâng din mai multe considerente; în primul rând, pentru că ea a avut un destin istoric asemănător precum și relații politice, comerciale și culturale cu cetățile vest-pontice, având o influență constantă asupra culturii materiale a acestora, mai ales în primele secole care au urmat după întemeierea lor; în al doilea rând, Olbia este o ctitorie milesiană, la fel ca majoritatea celorlalte orașe vest-pontice, iar materialul epigrafic descoperit aici poate fi folosit în mod comparativ cu cel descoperit în celelalte orașe de pe coasta de vest, în vederea unei mai profunde înțelegeri a realităților istorice și culturale din această zonă marginală a lumii grecești; cf. D. M. Pippidi, *Les villes de la côte ouest de la Mer Noire d' Auguste à Dioclétien*, în vol. *Parerga. Écrits de philologie, d' épigraphie et d' histoire ancienne*, București-Paris, 1984, p. 228.

⁸ Belin de Ballu, *Olbia, cité antique du littoral nord de la Mer Noire*, Leiden, 1972, p. 142.

⁹ *Olbia* mai era cunoscută de către grecii mediteraneeni și sub numele de *Βορυσθένης*. Numele îi aparține la origine fluviului Nipru, iar ulterior va desemna așezarea întemeiată pe actualul ostrov Berezan, pe la 647 a. Chr.; după întemeierea Olbiei, prin instalarea coloniștilor milesieni pe malul occidental al estuarului Bugului, în jur de 600 a. Chr. și după fuziunea ei cu comunitatea inițială de la Berezan, se pare că cetatea Olbia a fost numită la rândul ei *Βορυσθένης*. Etniconul *Βορυσθενίτης*, era folosit frecvent de scriitorii greci, antichi pentru a-i desemna pe locuitorii Olbiei; în privința tradiției despre numele cetății să se consulte Laurent Dubois, *Inscriptions grecques dialectales d'Olbia du Pont*, Genève, 1996, p. 2-3.

înclinația sa spre filosofie va contribui la succesele sale de mai târziu. După moartea stăpânului său, Bion plecă la Atena pentru a se dedica acolo studiului filosofiei. El este invitat și la curtea lui Antigonos Gonatas de care îl leagă o strânsă prietenie.¹⁰

La Atena, Bion își schimbă de mai multe ori maestrul de filosofie fără a adera însă la o școală filosofică. La început el îmbrățișează doctrinele Academiei, avându-i ca profesori pe Xenokrates și mai apoi pe Crates: *Οὗτος τὴν ἀρχὴν μὲν παρητεῖτο τὰ Ἀκαδημαϊκά, καθ' ὃν χρόνον ἤκουε Κράτητος* („Acesta a adoptat la început doctrinele Academiei, pe timpul când era discipolul lui Krates.”).¹¹ Pe urmă el a adoptat doctrina cinicilor și a audiat lecțiile lui Theodor Ateul, filosof originar din Cyrenaica care respingea credința în zei și ale lui Theophrast peripateticianul: *Εἶτ' ἐπανείλετο τὴν κυνικὴν ἀγωγὴν, λαβὼν τρίβωνα καὶ πήραν ... Ἐπειτα ἐπὶ τὰ Θεοδώρεια μετῆλθε, διακούσας Θεοδώρου τοῦ ἀθέου κατὰ πᾶν εἶδος λόγου σοφιστεύοντος; μεθ' ὃν Θεοφράστου διήκουσε τοῦ περιπατητικοῦ*, („Pe urmă a adoptat doctrina cinicilor, îmbrăcând haina și luând desaga lor ... Apoi a trecut la opiniile theodorienilor, după ce a ascultat lecțiile lui Theodor ateul, care folosea tot felul de argumente sofistice. După Theodor, a urmat lecțiile lui Theophrast peripateticianul”).¹² Dacă nu s-a putut observa o oarecare influență a lui Xenokrates sau a lui Crates asupra lui Bion, în schimb el a fost puternic influențat de cinici și de Theodor Ateul.¹³

Despre doctrina acestuia, Diogenes Laertios nu ne oferă nici o informație, dar probabil că ea, în afară de atitudinea comună cinicilor, nu conținea nimic original sau nou din punct de vedere teoretic, Bion profesând eclectismul, care

¹⁰ Diogenes Laertios, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, IV, 46-47; Diogenes Laertios îi dedică lui Bion un întreg capitol în monografia sa, IV, 46-58.; Antigonos Gonatas (319–239 a.Chr.), regele Macedoniei, după moartea tatălui său Demetrius Poliorcetes, adoptă titlul de rege (283 a. Chr.); era un obicei al regilor epocii elenistice să invite la curțile lor pe vestiții filosofi ai vremii care adesea au jucat rolul de institutori ai acestora, inițiindu-i în cultura și filosofia greacă.

¹¹ Diogenes Laertios, IV, 10, 51; Xenokrates a preluat conducerea Academiei la moartea lui Speusip în 338 a. Chr.; Crates a devenit al cincilea șef al Academiei platoniciene în jur de 300 a. Chr.; Bion nu putea în nici un caz să-l fi avut profesor pe Crates cinicul.

¹² Diogenes Laertios, IV, 52; pentru Theodor Ateul, vezi Diogenes Laertios, II, 97–104.

¹³ [Arnim], s. v. *Bion (10) der Borysthenite*, în *RE, P-W*, III, (1899), col. 484.

era la modă în filosofia vremii: ... *διὰ δὴ οὖν τὸ παντὶ εἶδει κεκράσθαι λόγου ... πρῶτος Βίων φιλοσοφίαν ἀντινὰ ἐνέδυσεν*, („Deoarece întrebuița un amestec de tot felul de stiluri, ... Bion a fost cel dintâi care a îmbrăcat filosofia cu haine înflorate.”).¹⁴ De asemenea, Diogenes Laertios nu ne oferă o listă de scrieri ale lui Bion, cum o face în cazul altor filosofi, ci citează doar anecdote și vorbe de spirit ale acestuia. Așa cum rezultă din analiza izvoarelor, Bion era tipul de filosof itinerant care-și făcea cunoscută învățătura, ținând conferințe în orașele prin care trecea.¹⁵ Atitudinea sa ironică față de cei din jur, disprețul total cu care tratează toate lucrurile, limbajul său lipsit de politețe, ne determină să considerăm că Bion simpatizează foarte mult cu modul de viață al filosofilor cinici.¹⁶ Sub influența lui Theodor Ateul, el respingea cu fermitate credința în zei.¹⁷

De la Bion ni s-au păstrat o serie de creații cu caracter popular-filosofic destinate în special declamării orale, care însă s-au răspândit și în scris sub titlul de *Διατρίβαι*. Prin *διατρίβαι*, erau desemnate conferințele populare rostite de filosofii cinici pe la răspântii. *Prelegerile* lui Bion au un caracter satirico-polemic și se adresează unui larg auditoriu, în special oamenilor din popor; ele constituie o prezentare lipsită de stil, însă antrenantă și amuzantă, a luptei contra prostiei oamenilor.

Bion alături de alți filosofi au avut marele merit de a transforma diatriba într-o specie literară înzestrată cu tipare și finalități precise.¹⁸ Diatribele lui Bion au exercitat o mare influență asupra creațiilor literare ale urmașilor săi. Horatius recunoaște că satirele sale au suferit influența lui Bion; el le califică drept „Bionei Sermones”, într-un vers din epode (*Ep.* 2,2, v. 60). Horatius demonstra astfel că faimoasele sale convorbiri corespundeau termenului grec de diatribă (*διατριβή*).¹⁹

¹⁴ Diogenes Laertios, IV, 52.

¹⁵ În epoca elenistică conferința a devenit genul literar cel mai viu, definind cel mai bine originalitatea culturii acestui timp. Acum artiștii, filosofii, retorii, străbăteau lumea greacă din oraș în oraș, făcându-și cunoscute învățăturile prin viu grai; cf. H. I. Marrou, *op. cit.*, vol I, p. 296.

¹⁶ Pierre Hadot, *op. cit.* (supra nr1), p. 136-137; filosofia cinică este exclusiv o opțiune de viață, opțiunea libertății sau a totalei independențe (*αὐτάρκεια*) față de nevoile inutile, refuzul luxului și al vanității (*τῦφος*).

¹⁷ Diogenes Laertios, IV, 54

¹⁸ Diogenes Laertios, II, 77; [Arnim], s. v. *Bion (10) der Borysthenite*, în *RE, P-W*, III, (1899), col. 484; cf. Eugen Cizek, *Istoria literaturii latine*, București, 1994, p. 297.

¹⁹ Eugen Cizek, *op. cit.*, p. 297.

Influențe ale scrierilor sale apar și la Seneca, Plutarh și Epiktet. Diogenes Laertios ne oferă și o culegere de maxime aparținând lui Bion care reflectă, în general, disprețul față de viață, față de societate și bogăție. El era dotat și pentru parodie. Însă nu se poate ști cu certitudine dacă a publicat astfel de parodii ca opere literare independente sau le-a folosit doar ca ingrediente în diatribele sale.²⁰

Originea lui **Sphairos**, filosof stoic, constituie un subiect de dispută între scriitorii antici. Astfel, Plutarh îi atribuie acestuia o origine olbiană numindu-l *Σφαῖρος ὁ Βορυσθενίτης*,²¹ pe când Diogenes Laertios îl numește *Σφαῖρος ὁ Βοσποριανός*,²² ceea ce ne-ar determina să ne gândim că filosoful s-a născut în Bosphorul cimmerian, poate la Pantikapaion.²³ Fără îndoială, Sphairos este originar din Pont și faptul că Plutarh afirmă că este olbian, constituie un motiv în plus pentru a-l discuta în studiul nostru.

Cunoaștem foarte puține lucruri despre viața lui Sphairos. Data nașterii sale este incertă; este posibil ca el să se fi născut în jurul anului 287 a. Chr., având în vedere că la moartea lui Zenon, maestrul său, în 264/263 a. Chr., Sphairos ar fi avut douăzeci de ani.²⁴ Sphairos aderă la filosofia stoică care era în plin avânt spre jumătatea secolului al III-lea a. Chr., devenind unul dintre cei mai vestiți discipoli ai lui Zenon și apoi ai lui Kleantes: ...*διήκουσε δ' ὁ Σφαῖρος καὶ Κλεάνθους μετὰ τὴν Ζήνωνος τελευτήν*.²⁵ Sursele antice menționează

²⁰ Diogenes Laertios, IV, 52; [Arnim], s. v. *Bion (10) der Borysthenite*, în *RE, P-W*, III, (1899), col. 485.

²¹ Plutarh, *Viețile Paralele, Cleomenes*, 2

²² Diogenes Laertios, VII, 36-37, 177-178, 185; IX, 15.

²³ Pantikapaion, *Παντίκαπαιον*, este o veche colonie milesiană întemeiată la începutul secolului al VI-lea a. Chr., pe țărmul strămtorii Kerci. Pe la 480 a. Chr., Pantikapaion devine capitala *Regatului Bosporan* (denumit în literatură și *Bosphorul Cimmerician*), format prin unirea coloniilor grecești din zona peninsulei Crimeea, a Mării de Azov și de pe litoralul Mării Negre până la Olbia; vezi Alexandru Avram, s. v. *Chersones (2)*, în *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, vol. I, lit. A-C, București, 1994, p. 296 și Gheorghe Poenaru Bordea, s. v. *Pantikapaion*, în *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, vol III, lit. M-Q, București, 2000, p. 275-276.

²⁴ Zenon din Kition, originar din insula Cipru, a fost întemeietorul școlii de filosofie stoică (*Στόα*) de la Athena, la sfârșitul secolului al IV-lea a. Chr.; școala sa își trăgea numele de la porticul pictat unde Zenon își ținea prelegerile; vezi Diogenes Laertios, VII, 5-6; cf. [Hobein], s. v. *Sphairos (3)*, în *RE, P-W*, III A, (1929), col. 1684

²⁵ Diogenes Laertios, VII, 37; Kleantes, originar din Assos (în Misia), a fost urmașul lui Zenon la conducerea școlii stoice și a murit în 232 a. Chr..

că el a fost coleg cu Chrysippos: *Σφαῖρον τὸν συσχολάσαντα Χρυσίππω παρὰ Κλεάνθει*.²⁶

Un prim reper important din viața lui Sphairos, ni-l oferă Plutarh care vorbește despre relația sa cu regele Spartei, Kleomenes.²⁷ Se pare că Sphairos ajunge la Sparta prin 238/237 a. Chr.. El devine preceptorul lui Kleomenes, ocupându-se cu râvnă de educația sa și contribuind la dezvoltarea personalității tânărului rege: *Λέγεται δὲ καὶ λόγων φιλοσόφων τὸν Κλεομένη μετασχεῖν ἔτι μειράκιον ὄντα, Σφαίρου τοῦ Βορυσθενίτου παραβάλλοντος εἰς τὴν Λακεδαίμονα καὶ περὶ τοὺς νέους καὶ τοὺς ἐφήβους οὐκ ἀμπελῶς διατρίβοντος. Ὁ δὲ Σφαῖρος ἐν τοῖς πρώτοις ἐγγέρονει τῶν Ζήνωνος τοῦ Κιτιέως μαθητῶν, καὶ τοῦ Κλεομένου εἶκοι τῆς φύσεως τὸ ἀνδρῶδες ἀγαπήσαί τε καὶ προσεκκαῦσαι τὴν φιλοτιμίαν*.²⁸ Mai târziu, când Kleomenes a început reformele la Sparta, filosoful nostru a devenit principalul său consilier, încurajându-l să reînvie modul de viață spartan, auster, de odinioară prin reintroducerea exercițiilor de gimnastică și a meselor principale comune: *...ἐπὶ τὴν παιδείαν τῶν νέων ἐτρέπη καὶ τὴν λεγομένην ἀγωγήν, ἧς τὰ πλεῖστα παρῶν ὁ Σφαῖρος αὐτῷ συγκαθίστη, ταχὺ τὸν προσήκοντα τῶν*

²⁶ Athenaios, *Ospățul înțelepților*, VIII 354e; Chrysippos din Soles (în Cilicia), i-a urmat la conducerea școlii lui Kleantes și a fost socotit, după Zenon, al doilea întemeietor al stoicismului; vezi Diogenes Laertios, VII, 179.

²⁷ Kleomenes al III-lea, regele Spartei (237-221 a. Chr.), a reluat programul de reforme pe care Agis al IV-lea (245-241 a. Chr.), predecesorul său, nu reușise să-l pună în aplicare; astfel a reconstituit corpul civic, slăbit ca urmare a numeroaselor războaie, prin acceptarea în rândul cetățenilor a unor persoane provenite dintre *perieci*, ridicând astfel la 4000 numărul *egalilor* și a reșezat la loc de cinste educația spartană riguroasă de odinioară, exercițiile militare și mesele în comun; vezi François Chamoux, *op. cit.* (supra nr1), p. 144-146.

²⁸ Plutarh, *Viețile Paralele, Kleomenes 2-3*, în traducere: „Se spune că Kleomenes, fiind încă adolescent, studia filosofia, atunci când Sphairos din Borysthenes sosi la Lacedemona și se ocupă cu râvnă de educația tinerilor și efebilor. Iar Sphairos a fost printre primii discipoli ai lui Zenon din Kition, și se pare că l-a îndrăgit pe Cleomenes pentru firea sa bărbătească și i-a înflăcărat foarte mult ambiția.”; numeroși savanți admit prezența lui Sphairos la Sparta, chiar înainte de domnia lui Kleomenes; în opinia lor, Sphairos l-a avut ca discipol și pe Agis care a beneficiat totodată și de sfaturile filosofului, cu toate că Plutarh nu menționează asta în viața lui Agis; vezi Plutarque, *Vies. Agis et Cleomene. Notice introductive*, Tome 11, (texte établis et traduits par Robert Flacelière et Emile Chambry), Les Belles Lettres, Paris, 1976, nota nr 3, p. 3

τε γυμνασίων καὶ τῶν συσσιτίων κόσμον ἀναλαμβάνοντων.²⁹ După înfrângerea Spartei, de către Antigonos Doson (227-221 a. Chr.), regele Macedoniei, în bătălia de la Selasia (iulie, 222 a. Chr.), Kleomenes se refugiază la Alexandria unde va fi asasinat din ordinul noului suveran lagid Ptolemeu al IV-lea Philopator.³⁰

Odată cu moartea lui Kleomenes, se încheie și șederea lui Sphairos la Sparta, urmând ca el să-și petreacă un scurt sejur la curtea regelui Egiptului Ptolemeu Philopator (221-203 a. Chr.), la invitația sa: *Σφαῖρος ὁ Βοσποριανός ὃς προκοπὴν ἱκανὴν περιποιησάμενος λόγων εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἀπήει πρὸς Πτολεμαῖον τὸν Φιλοπάτορα.*³¹ Cât despre comportamentul lui Sphairos la Alexandria, Athenaios și Diogenes Laertios amintesc doar o anecdotă pe care o preiau, se pare, dintr-o sursă comună³²; reiese din aceasta că filosoful, în afirmațiile sale, nu se baza pe presupuneri și în general, nici nu făcea presupuneri, pentru că, potrivit teoriei stoice a cunoașterii, obiectele sensibile își lasă amprenta asupra facultății senzației și nu ne putem deloc îndoi, cum tot la fel de bine, nu putem face presupuneri cu privire la anumite reprezentări ce poartă marca unei evidențe indiscutabile; acestea sunt reprezentările comprehensive sau obiective care nu depind de voința noastră ci de simțirea noastră interioară care enunță și descrie conținutul acestor reprezentări. iar noi ne dăm sau nu asentimentul cu privire la acest enunț și aici își are loc posibilitatea erorii.³³

Fără îndoială că Sphairos a exercitat o puternică influență asupra regilor Spartei Agis și Cleomenes și poate chiar asupra lui Ptolemeu Philopator. El a contribuit într-o mare măsură la săvârșirea reformelor politice și sociale de la Sparta. De altfel, filosofii epocii elenistice nu-și vor pierde niciodată interesul pentru politică, jucând rolul de consilieri ai regilor sau ambasadori ai unor cetăți,

²⁹ *Idem Ibidem, Kleomenes* 11, în traducere: „Apoi el [Kleomenes] se ocupă de instruirea tinerilor și de așa numita educație [spartană] pe care a consolidat-o datorită marelui ajutor din partea lui Sphairos. Apoi el restabili fără zăbavă ordinea convenită în gimnaziile și la mesele comune.”

³⁰ François Chamoux, *op. cit.*, (*supra* nr.1), p. 146.

³¹ Diogenes Laertios, VII, 177, în traducere: „Sphairos din Bospor, după ce a făcut însemnate progrese în studiile sale, s-a dus la curtea regelui Ptolemaios Philopator, în Alexandria”.

³² [Hobein], s. v. *Sphairos* (3), în *RE, P-W*, III A, (1929), col. 1688; cf. Diogenes Laertios, VII, 177 și Athenaios, *Ospățul înțelepților*, VIII, 354e.

³³ Pierre Hadot, *op. cit.*, p. 158.

precum o mărturisesc inscripțiile decernate în onoarea lor. În general, ei nu au renunțat niciodată la speranța de a schimba societatea.³⁴

După sejurul petrecut la Alexandria, nu mai avem detalii exacte despre viața lui Sphairos. Probabil că el s-a întors la Athena unde a continuat să predea filosofia alături de colegul său Chryssipos, având împreună un discipol, un anume Hyllos din Soli.³⁵ Între timp, fie pe durata șederii la Sparta, fie mai târziu la Alexandria, el trebuie să fi găsit răgazul de a scrie, pentru că lista cu scrierile sale, menționată de către Diogenes Laertios este destul de cuprinzătoare.³⁶ Tematica abordată aici este variată; apar lucrări cu caracter filosofico-politic și moral-etic în care se reflecta cu siguranță doctrina stoică. Ca o anexă a acestor scrieri, trebuie menționată o culegere de scrisori, *Ἐπιστολαί*. Din păcate, lucrările lui Sphairos nu s-au păstrat; există doar câteva referințe la acestea, păstrate la Diogenes Laertios și Athenaios. În ceea ce ne privește, ne vom concentra atenția asupra câtorva titluri. Astfel, două scrieri, *Περὶ Λακωνικῆς πολιτείας*, *Despre constituția spartană* și *Περὶ Λυκούργου καὶ Σωκράτους γ'*, *Despre Lycurg și Socrate, în trei cărți*, sunt considerate de către cercetători rodul șederii lui Sphairos la Sparta, însă nu se poate afirma cu certitudine dacă prima scriere amintită a stat la baza reformelor lui Kleomenes.³⁷

Din scrierea *Περὶ σπέρματος*, *Despre sămânță*, ni s-a păstrat observația că sămânța se adună din întregul corp, de aceea toate părțile corpului sunt produse de ea; după Sphairos, sămânța femeii este fără tensiune, puțină și apoasă: *ἄτονον καὶ ὀλίγον καὶ ὑλατώδες*.³⁸ Avem de-a face aici cu o embriologie rudimentară, lucru explicabil, având în vedere epoca în care ne aflăm.

Opusculul *Περὶ Ἡρακλείτου πέντε διατριβῶν*, *Cinci disertații despre Heraklitos*, are un caracter exegetic, autorul făcând un comentariu al scrierilor marelui filosof.³⁹ Din lucrarea *Περὶ αἰσθητηρίων*, *Despre organele senzoriale*, face parte o notiță atribuită lui Sphairos, în care el explică că, în opinia sa, întunericul este vizibil, pentru că din privire pleacă o rază ce îl luminează, teorie agreată în general de către stoici. După cât se pare, una dintre lucrările sale, și

³⁴ *Idem, Ibidem*, p.122.

³⁵ [Hobein], s. v. *Sphairos* (3), în *RE, P-W*, III A, (1929), col. 1683 și 1690.

³⁶ Diogenes Laertios, VII, 178.

³⁷ [Hobein], s. v. *Sphairos*, în *RE, P-W*, III A, (1929), col. 1691.

³⁸ *Idem, Ibidem*, col. 1692; cf. Diogenes Laertios, VII, 159.

³⁹ *Idem, Ibidem*, col. 1692; cf. Diogenes Laertios, IX, 15.

anume *Περὶ τῶν Ἐρετριακῶν φιλοσόφων*, *Despre filosofii din Eretria*, a fost folosită ca sursă de informare în secolul al II-lea a. Chr., de către celebrul Herakleides Lembos în al său *Rezumat al succesiunilor lui Sotion*, o lucrare cu caracter biografic.⁴⁰

Așadar Sphairos, afirmându-se inițial ca unul dintre cei mai buni discipoli ai lui Zenon, a devenit ulterior unul dintre cei mai apreciați stoici, alături de Chrysippos, încercând să-și pună în practică ideile cu ocazia vizitelor sale la Sparta (venind în sprijinul reformelor lui Agis și Kleomenes) și Alexandria.

Un alt „om de carte” originar din Olbia, ar fi și **Poseidonios**. El ne este cunoscut din *Lexiconul lui Suidas* care-l numește *Ποσειδώνιος Ὀλβιοπολίτης, σοφιστῆς καὶ ἱστορικός* și se pare că trăiește în secolul al II-lea p. Chr.⁴¹ Suidas îi atribuie câteva scrieri cu caracter istoric: *Περὶ τοῦ Ὀκεανοῦ καὶ τῶν κατ’ αὐτὸν*, *Despre Ocean și cele din apropierea sa*, *Περὶ τῆς Τυρικῆς καὶ καλουμένης χώρας*, *Despre teritoriul cetății Tyras*, *Ἀττικαὶ ἱστορίαι ἐν βιβλίοις δ*, *Istории attice în patru cărți*, *Λιβυκὰ ἐν βιβλίοις ια*, *Lybicele în unsprezece cărți*.⁴² Din păcate nu s-au păstrat fragmente din aceste lucrări. În ceea ce privește lucrarea *Περὶ τῆς Τυρικῆς καὶ καλουμένης χώρας*, în cazul în care titlul său nu este corupt⁴³, se pare că este vorba de o descriere a teritoriului cetății Tyras sau de un discurs pe care Poseidonios, în calitate de reprezentant al orașului său natal, l-a ținut poate, înaintea unui împărat roman. Nu este exclus, în acest caz, ca istoricul nostru să se fi născut la Tyras și ulterior să se stabilească la Olbia, având în vedere vecinătatea dintre cele două cetăți.⁴⁴ Iată că, în cazul

⁴⁰ F. Susemihl, *Geschichte der griechischen Literatur in der Alexandrinerzeit*, I, 1891, p. 504, 60, (non vidi), *apud* [Hobein], s. v. *Sphairos*, în *RE, P-W*, III A, (1929), col. 1692.

⁴¹ H. J. Mette s. v. *Poseidonios (6) von Olbia* în *RE, P-W*, XXII, 1, (1953), col. 826-827.

⁴² Felix Jacoby, *F.Gr. Hist.*, vol III A/1, (Poseidonios von Olbia, Suda a, nr. 279), Leiden, E J Brill, 1940, p. 158.

⁴³ S-a presupus că lucrarea se poate referi la orașul fenician *Τύρος*, ipoteză ce nu poate fi luată în considerare, având în vedere prezența în titlu a termenului *χώρα*, care definește în mod obișnuit teritoriul agricol al unei cetăți grecești, vezi F. Jacoby, *F. Gr. Hist.*, vol. III, (Comentariu la nr. 279, Poseidonios von Olbia), Leiden, E. J. Brill, 1964, p. 363.

⁴⁴ Cetatea Tyras, se află la nord de Histria, fiind întemeiată de milesieni la sfârșitul secolului al VI-lea a. Chr., pe promontoriul care domină dinspre sud limanul Nistrului, în parte ocupat de fortăreața Akerman (Cetatea Albă); vezi J. Boardman, *Grecii de peste mări. Colonizarea greacă și comerțul timpuriu*, București, 1988, p. 325 și urm.; de asemenea, vezi I. B. Klejman, *Sur la date de la fondation de Tyras*, în vol. *Sur les traces des Argonautes*,

în care presupunerea noastră s-ar dovedi că este exactă, Poseidonios este un alt istoric care s-a interesat de istoria și geografia ținuturilor vest-pontice, la fel cum a făcut-o, cu câteva secole înaintea sa, celebrul Demetrios din Callatis. De asemenea, Suidas îl declară pe Poseidonios drept continuator al *Istoriilor* lui Polybios din Megalopolis: ...*ὅτι διαδέχεται τὴν Πολυβίου ἱστορίαν Ποσειδώνιος Ὀλβιοπολίτης σοφιστής*.⁴⁵

Se presupune că lui Poseidonios îi aparțin în calitate de sofist și două lucrări de retorică: *Μελέται ῥητορικαί*, *Declamații retorice* și *Ἵποθέσεις εἰς Δημοσθένην*, *Sfaturi pentru Demosthenes*, din care, din păcate, nu ni s-a păstrat nici un fragment.⁴⁶

Orașul vest-pontic în care cultura și învățământul au atins cel mai înalt nivel în epoca elenistică, a fost Callatis-ul. Aici existau un gimnaziu și un teatru încă din epoca elenistică. Profesorii callatieni erau renumiți, făcând dovada competențelor lor chiar și în străinătate precum în cazul lui Glaukias fiul lui Aristomenes, care este onorat printr-un decret de către cetatea Mesambria deoarece s-a consacrat cu o deosebită râvnă pentru educarea tinerilor mesambrieni.⁴⁷ Prin urmare, în secolul al III-lea a. Chr., cetatea Callatis exporta oameni de carte, uneori până la mari depărtări.

Calitatea învățământului callatian este confirmată din plin prin existența unor „cărțurari”, care s-au format ca intelectuali în acest oraș, contribuind în mod substanțial, prin scrierile lor la îmbogățirea patrimoniului culturii elenistice. Unul dintre numele cel mai adesea evocate de către exegeții moderni, este cel al lui **Demetrios** din Callatis (a doua jumătate a secolului al III-lea a. Chr.), probabil unul dintre cei mai cunoscuți scriitori ai epocii sale. El este citat foarte adesea de scriitorii antici care preiau cu deplină încredere informațiile sale. Se pare că istoricul era originar din Odessos și mai târziu, în urma dobândirii cetățeniei

Actes du 6e symposium de Vani, (Colchide), 22-29 septembre, 1990, publiés sous la direction de Otar Lordkipanidze et Pierre Levêque, Annales Littéraires de l'Université de Besançon, Paris, 1996, p. 283-285.

⁴⁵ Felix Jacoby, *F. Gr. Hist.*, vol. III A/1, (Poseidonios von Olbia, Suda b, nr. 279), Leiden, E. J. Brill, 1940, p. 158; H. J. Mette, s. v. *Poseidonios (6) von Olbia* în *RE, P-W*, XXII, 1, (1953), col. 827.

⁴⁶ *Idem, Ibidem*, p. 158.

⁴⁷ *IGB*, I, 307 bis, r. 3-5; D. M. Pippidi, *Știri noi despre răspândirea callatienilor în epoca elenistică*, în vol. *Studii de istorie și epigrafie*, București, 1988, p. 225-228.

callatiene, s-a stabilit definitiv la Callatis.⁴⁸ El a scris o lucrare în douăzeci de cărți, *Περὶ Ἀσίας καὶ Εὐρώπης*, *Despre Asia și Europa: γεγόνασι δὲ Δημήτριοι ἀξιόλογοι εἴκοσι... ἕκτος Καλλατιανός, ὁ γεγραφώς περὶ Ἀσίας καὶ Εὐρώπης, εἴκοσι βίβλους*, („Au fost douăzeci de oameni demni de mențiune cu numele de Demetrios ... al șaselea, originar din Callatis, care a scris despre Asia și Europa, douăzeci de cărți.”).⁴⁹ Opera sa este o istorie universală structurată pe criteriul zonelor geografice. Pentru alcătuirea sa, Demetrios a folosit observații și informații de primă mână, fiind astfel în măsură să revizuiască în mod critic alte descrieri anterioare ale zonei. Câteva puncte de referință despre lucrarea lui Demetrios, ne-a oferit Pseudo-Skymnos care în lucrarea sa, *Περιήγησις*, *Descrierea pământului*, (o cronică versificată, în versuri iambice, scrisă către sfârșitul secolului al II-lea a. Chr.), a folosit din plin informațiile lui Demetrios, pentru descrierea coastei pontice. Autorul anonim al acestei cronici îi aduce chiar direct elogiul scriitorului callatian pentru calitatea informațiilor sale: *μετὰ ταῦτα ἔσθ' ὁ Πόντος, οὐ δὴ τὴν θέσιν ὁ Καλλατιανός συγγράφων Δημήτριος ἔοικεν ἐπιμελεστάτως πεπυσμένος*, în traducere: „Apoi urmează Pontul a cărui poziție o descrie Demetrios din Callatis și se pare că el s-a informat cu foarte multă grijă.”⁵⁰ La Pseudo-Skymnos se găsesc scurte descrieri ale cetăților grecești de pe coasta vest-pontică, fiind menționate și datele lor de întemeiere, precum este cazul pentru Histria, Callatis, Bizone, Odessos, Mesambria și Apollonia. Prin urmare, Demetrios din Callatis

⁴⁸ E. Schwartz, s. v. *Demetrios (77) von Kallatis*, în *RE, P–W*, IV, (1901), col. 2807; Hesychios Illustris, menționat de către Ștefan din Bizanț, susține că Demetrios este originar din Odessos, fiind contemporan cu istoricul Herakleides, originar din același oraș; cf. Alexandru Avram, *Coloniile grecești din Dobrogea*, în *Istoria Românilor. Moștenirea timpurilor îndepărtate*, vol I (Coord. științific Mircea Popescu Dâmbovița și Alexandru Vulpe), București, 2001, p. 585; D. M. Pippidi socotește drept sigură, originea callatiană a istoricului nostru, cf. *I Greci nel Basso Danubio dall'età arcaica alla conquista romana*, Milano, 1971, p. 266, nr. 111; de asemenea, vezi A. Avram *ISM III, Callatis et son teritoire. Introduction*, București, 1999, p. 117, Alexandra Ștefan s. v. *Demetrios* în *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, vol. II, lit D-L (coord. științific Constantin Preda), București, 1996, p. 40; M. Rostovtzeff, *Skythien und der Bosphorus*, Berlin, 1931, p. 25-28, (non vidi).

⁴⁹ Diogenes Laertios, V, 83.

⁵⁰ Felix Jacoby, *F Gr Hist*, Berlin, 1926, vol II A, nr. 85, T 4, Ps. Skymnos, v. 718-720 și T 5, 117, p. 203; cf. A. Avram *op. cit (supra nr. 51, ISM, III)*, p. 117.

reprezintă o autoritate incontestabilă în chestiuni de istorie locală.⁵¹ În lucrarea lui Demetrios se pare că se aflau detalii foarte exacte despre situația geografică a coastei dobrogene, despre lagunele aflate pe litoral, precum și despre gurile de vărsare ale Dunării în Marea Neagră, aflate în Deltă.

Demetrios a descris cu precizie litoralul nordic al Pontului Euxin și regiunea *hinterlandului* aflată la nord, fiind citat de către unul dintre periplusurile anonime ale Pontului Euxin: ... τὸν δὲ Τάναϊν ποταμόν, ὃς ἐστὶ τῆς Ἀσίας ὄρος, ... πρῶτοι νέμονται [αὐτὸν] Σαρμάται, δισχίλια στάδια ἐπέχοντες εἶτα μετὰ τοὺς Σαρμάτας Μαιωτῶν γένος Ἰαζαματῶν λεγόμενον, ὡς Δημήτριος εἶρηκεν, ἐφ' οἷς καὶ Μαιῶτις λίμνη λέγεται, ὡς δὲ Ἐφορος λέγει, Σαυροματῶν λέγεται ἔθνος, („... fluviul Tanais, care este și hotarul Asiei... sarmații cei dintâi l-au stăpânit, fiind răspândiți pe o întindere de două mii de stadii... apoi după sarmați [urmează] neamul Maiotilor, numit și al Iazamaților, precum afirmă Demetrios, de la care se trage numele lacului Maiotis; precum afirmă Ephoros, este numit și neamul Sauromaților”⁵²). Observațiile lui Demetrios s-au extins într-o zonă destul de vastă în jurul țărmurilor Pontului Euxin. Precum se remarcă din fragmentul de mai sus, Demetrios marchează foarte bine hotarul dintre Europa și Asia pe fluviul *Tanais* (numele antic al Donului); de asemenea, el îi localizează foarte bine pe sarmații (sau sauromații) care ocupau regiunea dintre Don și Volga în stepele de la nordul Mării Negre. În jurul lacului Maiotis (actuala Mare de Azov), el localizează neamul Maiotilor sau al Iazamaților de la care afirmă că se trage și numele lacului.

Un alt pasaj din același periplus anonim dovedește că Demetrios localizează cu mare precizie și descrie insula Șerpilor, aflată în imediata vecinătate a țărmului nord-vestic al Pontului: κατὰ τοῦτο μάλιστα τὸ Ψιλὸν στόμα τοῦ Ἰστρου ἐπ' εὐτὸ πλέοντι ἀνέμωι ἀπαρκτῖαι ὡς τὸ πέλαγος νῆσος πρόκειται, ἦντινα οἱ μὲν Ἀχιλλέως, οἱ δὲ δρόμον Ἀχιλλέως, οἱ δὲ Λευκὴν ἀπὸ τῆς χροιάς ὀνομάζουσιν. Ἐχει δὲ πλῆθος χειρόηθες ὀρνέων θεῶν τε ἱεροπρεπῆ τοῖς ἀφικνουμένοις. Οὐ δυνατὸν δὲ ἐστὶν ἀπὸ ταύτης χώραν ἰδεῖν, καίπερ ἀπεχούσης αὐτῆς ἀπὸ τῆς ἠπείρου σταδίους ὃ ... ὡς δὴ συγγράφει Δημήτριος („Mai ales pentru cel care navighează drept pe gura

⁵¹ P. Alexandrescu, s. v. *Pseudo-Skymnos*, în *Encicloepdia arheologiei și istoriei vechi a României*, vol III, lit. M-Q (coord. științific C. Preda), București, 2000, p. 391.

⁵² Felix Jacoby, *Fr Gr Hist*, vol II A, nr. 85, F 1 (IV, 380, 1), Anon. Peripl. P. E. 45 (=Ps. Skymn. 874 ff), p. 203.

strâmtă a Istrului⁵³, purtat de vântul de nord, spre insula care pătrunde în mare, [insulă] pe care unii o numesc insula lui Ahile⁵⁴, alții calea lui Ahile⁵⁵, alții Leuké⁵⁶, datorită culorii sale. Există [aici] și o mulțime blândă de păsări, o priveliște impresionantă pentru cei care vizitează [locul]⁵⁷. Însă nu se poate vedea continentul de pe această insulă, deși ea este la o distanță de 400 de stadii de

⁵³ Cf. gr. *Ψιλόν στόμα*, braț de la vărsarea Dunării, denumit astfel în tradiția greco-romană; potrivit izvoarelor de epocă romană, era cel mai nordic dintre cele șase brațe ale Dunării (cf. Pliniu cel Bătrân, *Naturalis Historia*, IV, 79; Ptolemeu, III, 10, 2), vezi Alexandru Barnea, s. v. *Psilon Stoma* în *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, vol. III, lit M-Q, (coord. științific C. Preda), București, 2000, p. 391.

⁵⁴ În literatura antică, *Insula Șerpilor* este cunoscută înainte de toate ca insula lui *Ahile*, tradiție care urcă până la Arctinos din Milet (secolul al VIII-lea a. Chr.), care în lucrarea sa *Ethiopida* consideră insula drept lăcașul mitic al eroului; această tradiție își găsește ecoul la Pindar (*Nemeenele*, IV, 49) și Euripide (*Andromaca*, 1260-1262) și reapare la scriitorii din epoca imperială precum Arrian (*Periplul Pontului Euxin*, 20, 1-23) sau Pliniu cel Bătrân (*Naturalis Historia*, IV, 83). Descoperirile arheologice, cum ar fi o serie de *graffiti* consacrați lui Ahile (cel mai vechi datând de la mijlocul secolului al VI-lea a. Chr.) și ruinele templului dedicat eroului, reperate la începutul secolului trecut, confirmă pe deplin tradiția literară; vezi S. B. Okhotnikov, A. S. Ostroverkhov, *Les Sources historiques et archéologiques de l'île Leuké* în vol. *Sur les traces des Argonautes*, Actes du 6e symposium de Vani, (Colchide), 22-29 septembre, 1990, publiés sous la direction de Otar Lordkipanidze et Pierre Levêque, Annales Littéraires de l'Université de Besançon, Paris, 1996, p. 272-275; de asemenea, vezi Constantin Preda, s. v. *Leuke*, în *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, vol II, lit. D-L, (coord. științific C. Preda), București, 1996, p. 309.

⁵⁵ Autorul periplului face aici o confuzie între insulă și așa numita *cale a lui Ahile* (*Ἀχιλλῆϊος δρόμος*, cf. Herodot, *Istoriei*, IV, 55), o fâșie subțire de pământ, în fața coastei Hylaiei, între istmul Perekop și Eupatoria, care azi poartă numele de „Kosa Tendra” și „Kosa Djarilgaci”; descrierea cea mai veche a acestui cordon litoral ne-o oferă Strabon, VII, 3, 19, care-i dă o lungime de 1000 de stadii, (aproximativ 185 km); ea se întinde astăzi pe o lungime de 130 km; cf. Herodot, *Istoriei*, vol. IV (traducere, notițe istorice și note de Felicia Ștef), București, 1999, nota nr. 255, p.203. La Pomponius Mela în *Chorographia*, este evocată o legendă potrivit căreia, Ahile ajuns în Pont pentru a se război, se exersa la alergare împreună cu tovarășii săi pe acest pământ alungit în clipele de răgaz, cf. Laurent Dubois, *op. cit.*, (*supra* nr 9), nota nr. 4, p. 95.

⁵⁶ *Leuke* (cf. gr. *λευκός*, „alb”), este denumirea dată de greci în antichitate insulei Șerpilor, singura insulă din bazinul Mării Negre, care era un loc de escală al navigatorilor greci, în special al celor din Milet.

⁵⁷ Informația este confirmată de către Arrian (*Periplul Pontului Euxin*, cap. 21-23), care afirmă că Insula Șerpilor este pustie și populată de numeroase păsări de mare.

uscat ... cum scrie Demetrios.”).⁵⁸ Demetrios din Callatis cunoaște foarte bine tradiția despre insula Leuké, care încă de la începutul colonizării grecești s-a aflat sub protectoratul Olbiei, adăpostind centrul de cult al lui Ahile, care ulterior s-a fost mutat la Berezan⁵⁹; de asemenea, istoricul localizează foarte bine insula și anume la 400 de stadii (=74 km) de gura de vărsare a brațului septentrional al Dunării.⁶⁰

Demetrios cunoștea bine istoria bazinului mediteranean. Într-un fragment păstrat din Lucian de Samosata, el menționează durata domniei lui Hieron din Syracusa, amintind și anul morții sale: *‘Ιέρων τε ὁ Συρακουσίων τύραννος δύο καὶ ἐνενήκοντα ἐτῶν γενόμενος ἐτελεύτα νόσῳ, βασιλεύσας ἑβδομήκοντα ἔτη, ὥσπερ Δημήτριός τε ὁ Καλλατιανὸς καὶ ἄλλοι λέγουσιν,* („Hieron, tiranul Syracuzanilor, s-a prăpădit de boală în vârstă de nouăzeci și doi de ani, domnind șaptezeci de ani, precum Demetrios Callatianul și alții o spun.”).⁶¹ Demetrios este contemporan cu evenimentele narate în acest caz.

Un fragment păstrat din scholiile la Theocrit, unde se încearcă să se stabilească de la ce își trage numele muntele Etna din Sicilia, conține și părerea lui Demetrios în legătură cu această problemă: *ἡ δὲ Αἴτνη Σικελίας ὄρος ἀπὸ Αἴτνης τῆς Οὐρανοῦ καὶ Γῆς, ὡς φησιν Ἴαλκιμος ἐν τῷ Περὶ Σικελίας. Σιμωνίδης δὲ Αἴτνην φησὶ κρῖναι Ἥφαιστον καὶ Δήμητραν περὶ τῆς χώρας ἐρίσαντας. Δημήτριος δὲ ὁ Καλλατιανὸς τοῦ Βριάρεω ἐνὸς τῶν Κυκλώπων, παῖδας γενέσθαι Σικανὸν καὶ Αἴτνην, ἀφ’ ἧς τὸ ὄνομα [τῷ ὄρει],* („Muntele Etna din Sicilia își trage numele de la Etna, fiica lui Uranus și a Gaiei, cum spune Alkimos în [lucrarea sa] *Despre Sicilia*. Simonides spune că Etna i-a judecat pe Hephaistos și Demeter care se certaseră pentru această regiune [Sicilia].

⁵⁸ Felix Jacoby, *Fr Gr Hist*, vol II A, nr. 85, F 2 (1), Anon. Peripl. P. E. 64-65 (=Ps. Skymn. 792 ff), p. 203.

⁵⁹ S. B. Okhotnikov, A. S. Ostroverkhov, *op. cit.*, (*supra*, nota nr. 54), p. 275.

⁶⁰ În realitate distanța de la gura de vărsare a brațului septentrional al Dunării până la insula Leuké, situată la sud-est de aceasta este de 50 km. Înaintarea ulterioară spre mare a pământurilor deltei ca urmare a aluviunilor depuse de fluviul Dunărea, explică în mod evident diferența mică față de distanța pe care o menționează Demetrios. Cf. Laurent Dubois, *op. cit.*, p. 96, nota nr. 9.

⁶¹ Felix Jacoby, *Fr Gr Hist*, vol II A, nr. 85, F 3 (5), [Lukian.] Macrob. 10, p. 203; cf. E. Schwartz, s. v. *Demetrios (77) von Kallatis RE, P-W*, IV, (1901), col. 2807; Hieron al II-lea, regele Syracuzei, născut în jurul anului 305 a. Chr., este desemnat rege prin 270 / 269 a. Chr., domnind până la moarte (215 a. Chr.).

Demetrios din Callatis spune că Briareu, unul dintre ciclopi a avut doi copii pe Sikanos și pe Etna, de la care se trage și numele muntelui.”).⁶² Se pare că în lucrarea sa, Demetrios a oferit și numeroase detalii legate de mitologia locurilor pe care le-a descris.

Demetrios vorbește despre cutremurele de pământ care au distrus așezările din Grecia continentală și din insulele învecinate: *Δημήτριος δ' ὁ Καλλατιανὸς τοὺς καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα γενομένους ποτὲ σεισμὸς διηγούμενος...*⁶³ Informațiile sale de primă mână au fost preluate și valorificate de către Strabon în lucrarea sa *Γεωγραφικά*, *Geographia*, care reprezintă rezultatul investigațiilor realizate până în vremea sa.

Ultimul autor care îl citează pe Demetrios este Ștefan din Bizanț: *Ἀντίκυραι πόλεις δύο, ἡ μία Φωκίδος, ὡς Δημήτριος ὁ Καλλατιανὸς, ἣ δὲ ἐν Μαλιεῦσιν, ὡς Ἀπολλόδαρος*. În traducere: „Există două orașe cu numele de Antikyra, unul în Phocida, precum afirmă Demetrios din Callatis, celălalt la malieni, precum afirmă Apollodoros.”⁶⁴

Demetrios din Callatis a acoperit în lucrarea sa o zonă geografică foarte vastă care cuprinde întreg bazinul mediteranean. Lucrarea sa este valoroasă nu numai pentru informațiile cu caracter istoric și geografic pe care le conține ci și pentru erudiția autorului ei, pentru că, *Despre Asia și Europa* este o lucrare savantă, erudită, o enciclopedie vie. Interesul particular acordat de către Demetrios regiunilor pontice a determinat aprecierea lucrării în antichitate drept un dintre cele mai bune descrieri ale geografiei și etnografiei acestora. De aceea, opera eruditului callatian a constituit un model demn de urmat pentru lucrarea lui Agatharchides *De mari rubro*, care l-a citat de multe ori pe callatian.⁶⁵ și pentru Pseudo-Skymnos care l-a urmat îndeaproape pe Demetrios în descrierea coastei pontice. Demetrios scrie istoria avându-l ca model, se pare, pe Herodot. Din titlu și din fragmentele păstrate, reiese că lucrarea s-a vrut a fi o istorie generală, în care timpul și spațiul nu sunt cu precizie delimitate, iar realul se amestecă cu fantasticul. Într-un cuvânt, Demetrios repune în valoare valențele

⁶² Felix Jacoby, *Fr Gr Hist*, vol II A, nr. 85, F 4 (4), Schol. Theokrit., I, 65–66 a., p. 203-204

⁶³ Felix Jacoby, *Fr Gr Hist*, vol II A, nr. 85, F 6 (2) Strabon I, 3, 20, p. 204.

⁶⁴ Felix Jacoby, *Fr Gr Hist*, vol II A, nr. 85, F 5 (3), Steph. Byz., (244 F 187), p. 204.

⁶⁵ Felix Jacoby, *Fr Gr Hist*, vol II A, nr. 85, T 3, Agatharchides, *De mari rubro*, 64: *...τῆς ὅλης οἰκουμένης ἐν τέτταρσι κυκλιζομένης μέρεσιν... τὰ δὲ πρὸς τὰς ἄρκτους (sc. ἐξείργασται) Διόφαντος (III) καὶ Δημήτριος...*

vechiului termen ionian *ἱστορίη*, așa cum ele au fost formulate de Herodot, ceea ce îi conferă lucrării o notă anacronică de arhaism, având în vedere că el scrie într-o epocă în care cunoașterea științifică și elementul rațional se aflau pe primul plan în investigația istorică. Limba în care scrie Demetrios este greaca elenistică, iar stilul său are un caracter narativ și curgător, fapt pentru care a fost apreciat de către Dionysos din Halikarnassos: *Τοιγάρτοι τοιαύτας συντάξεις κατέλιπον οἷας οὐδεὶς ὑπομένει μέχρι κορωνίδος διελθεῖν, Φύλαρχον λέγω καὶ Δουῦριν καὶ Πολύβιον... καὶ τὸν Καλλατιανὸν Δημήτριον... καὶ ἄλλους μυρίους.*⁶⁶

Un alt erudit originar din Callatis a fost și **Herakleides Lembos**, fiul lui Sarapion (secolul al II-lea a. Chr), menționat în mai multe rânduri de către Diogenes Laertios: *γεγόνασι δ' Ἡρακλείδαι τεσσαρεσκαίδεκα... πέμπτος Καλλατιανός ἢ Ἀλεξανδρεὺς, γεγραφὼς τὴν Διαδοχὴν ἐν ἑξ βιβλίοις καὶ Λεμβευτικὸν λόγον, ὅθεν καὶ Λέμβος ἐκαλεῖτο*, („Paisprezece persoane au purtat numele de Herakleides... al cincilea din Callatis sau Alexandria, autor al unei *Succesiuni* în șase cărți și al unui tratat intitulat *Raționamentul Lembeutic* de unde a primit și porecla de *Lembos*.”).⁶⁷ Se pare că el și-a desfășurat activitatea în Egipt la Oxyrrhynchos și Alexandria, având funcții de răspundere în

⁶⁶ Felix Jacoby, *Fr Gr Hist*, vol II A, nr. 85, T 2, Dionys. Hal., *De comp. verb.*, 4 (II, p. 20, 19 UR), p. 203.

⁶⁷ Diogenes Laertios, V, 94; VIII, 7, 44, 58 (*Ἡρακλείδης ὁ τοῦ Σαραπίωνος*); cf. Daebritz, s. v. *Herakleides (51) Lembos*, în *RE, P-W*, VIII, (1913), col. 488; Alexandru Avram, *op. cit.*, (*supra*, nr. 50, *ISM*, III), p. 117-118; *Idem, op. cit.*, (*supra*, nr. 51, *Istoria Românilor...*), p. 585; în ceea ce privește porecla lui Herakleides, *Lembos*, pe care o menționează atât Diogenes Laertios cât și Suidas, a fost interpretată în mai multe feluri, atât de scriitorii antici, cât și de către exegeții moderni; astfel, Diogenes Laertios (V, 94), o derivă de la numele unei lucrări a autorului nostru, *Raționamentul Lembeutic*, părere evident greșită; alți autori văd în cuvântul *λέμβος* (care are sensul de *barcă, luntre*, un tip de ambarcațiune folosită pentru descărcarea corăbiilor mai mari), o aluzie la ceea ce s-ar putea numi „pirateria literară” practică de epitomatori (cf. Daebritz, *RE, P-W*, (1913), col. 489); o explicație ingenioasă ne oferă H. Lucas în studiul, *Zu Herakleides Lembos*, în „Hermes”, 75, 1940, p. 234-237 (non vidi): *λέμβος = lembus*, „was wir heute Tender oder Leichter, resp. Lichter, nennen, bestimmt, das Engros der Ladung handlich in das detail umzuwandeln”, (p. 235). „*Λεμβευτικός* ist abzuleiten von einem vorzusetzenden Verbum λεμβεύω, „bin ein λέμβος”, oder „verfahre nach Art eines λέμβος” (vgl. ἀλιευτικά, ἰχθυευτικά usw.). Weil er ein Lembos war und viele Schriften in der Art des Lembos verfaßt hatte” (p. 236), *apud* Alexandru Avram, *op. cit.*, (*supra*, nr. 50, *ISM* III), p. 117-118, nota nr. 526.

administrația regatului lagid; el îl însoțește pe regele Ptolemeu al VI-lea Philometor (184/183–145 a. Chr.) în timpul războiului împotriva lui Antiochos al IV-lea (175–164 a. Chr.), regele Siriei și este foarte posibil să fi negociat termenii armistițiului încheiat între cei doi regi în 169 a. Chr.: *Ηρακλείδης Ὁξυρυγχίτης, φιλόσοφος, ὁ τοῦ Σεραπίωνος, ὃς ἐπεκλήθη Λέμβος, γεγονὼς ἐπὶ Πτολεμαίου τοῦ (i. e. Φιλομήτορος), ὃς τὰς πρὸς Ἀντίοχον ἔθετο συνθήκας*, („Herakleides din Oxyrhynchos, filosoful, fiul lui Serapion, care a fost numit și Lembos, a trăit în vremea lui Ptolemaios al VI-lea [Philometor]. El a încheiat tratatul cu Antiochos. A scris opere filosofice și altele.”).⁶⁸

Herakleides a fost un scriitor prolific. Vasta sa operă cuprinde lucrări cu caracter istoric, literar și filosofic. Una dintre lucrările ample ca întindere este *Ἱστορίαι*, redactată în 37 de cărți citată adeseori de către Athenaios și o singură dată de către Festus.⁶⁹ Principiul după care au fost aranjate aceste cărți este necunoscut. Istoricul narează în lucrarea sa evenimente care au avut loc la curțile monarhilor elenistici, mituri și legende în care elementul fabulos este omniprezent; este vorba de o lucrare de erudiție scrisă în stil alexandrin, în care autorul înclină adesea spre picanteresc și fabulos. Spre exemplu istoricul relatează o versiune a legendei întemeierii Romei: „Lembos care se numește și Heraklides crede că, pe când aheii se întorceau de la Ilion, azvârliți de o furtună, au ajuns în ținuturile Italiei, urmând cursul Tibrului, unde acum se află Roma, și acolo din cauza dezgustului pentru navigație, încredințând roabele sub autoritatea unei oarecare femei cu numele de *Rhomes*, au incendiat flota, și din această nevoie de a rămâne acolo, au întemeiat un oraș și l-au numit după numele ei, după sfatul ei și-au întărit locuințele.”⁷⁰

⁶⁸ *FHG*, vol. III, Suidas, (ed. C. Müller), Paris, 1849, p. 167.

⁶⁹ *FHG*, vol. III, (ed. C. Müller), Paris, 1849, p. 168-169, *Festus*, 269, *Athenaios*, III, 98, VIII, 333, XIII, 566, 578; Daebritz s. v. *Herakleides Lembos*, în *RE, P–W*, VIII, (1913), col. 489; *Athenaios* (sfârșitul secolului al II-lea și începutul secolului al III-lea d. Hr.), este un autor de limbă greacă născut la Naukratis, în delta Nilului. A scris între altele, *Despre regii Siriei, Peștii, Ospățul înțelepților, (Deipnosophistai)*. Aparținând sofisticii târzii, erudite și pedante, Athenaios a adunat sub forma unui dialog, între persoane fictive și a organizat mai mult sau mai puțin riguros pe subiecte, numeroase știri din autorii antici, comedioграфи, istorici, biografi, sau din diferiți compilatori. Lucrările sale au o deosebită valoare documentară și suplinesc lipsa izvoarelor din care scriitorul nostru s-a documentat, cf. Gheorghe Poenaru Bordea, s.v. *Athenaios*, în *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, vol I, lit. A-C, București, 1994, p. 136.

⁷⁰ *FHG*, vol. III, p. 168, *Festus*, 169, (ed. C. Müller), Paris, 1849, p. 168.

Într-un alt fragment citat de către Athenaios, Herakleides relatează cu mult umor o întâmplare ciudată: „De exemplu Herakleides Lembos în cartea a XXI–a a *Istoriilor* sale afirmă: Zeul a început să plouă cu broaște prin Pannonia și Dardania, și mulțimea lor era atât de mare încât se umpluseră de ele casele și drumurile. În primele zile omorându-le și închizând casele, oamenii le-au îndurat cu răbdare; însă deoarece nimic nu le-a venit de hac, căci se umpleau și vasele de broaște iar acestea se găseau fierte și fripte alături de mâncare, ba mai mult oamenii nici nu se puteau folosi de apă, nici nu puneau picioarele pe pământ, deoarece broaștele se îngrămădeau peste tot, fiind stingheriți de mirosul celor moarte, ei au părăsit ținutul.”⁷¹ Lucrarea *Ἱστορίαι* și-a găsit și un epitomator în persoana lui Heron din Atena.⁷²

O altă lucrare a lui Herakeides citată de Diogenes Laertios este *Λεμβευτικός λόγος*, *Raționamentul lembeutic*. Nu se cunoaște nimic despre această lucrare. Se presupune că a fost o scriere despre Homer.⁷³

Operele cele mai apreciate ale lui Herakleides Lembos au fost două culegeri de biografii ale filosofilor greci. Una dintre ele, *Τῶν Σατύρου βιῶν ἐπιτομή*, *Rezumatul vieților lui Satyros*, a rezumat lucrarea anterioară a concetățeanului său Satyros din Callatis, cealaltă lucrare *Τῶν Σωτιῶνων διαδοχῶν ἐπιτομή (ἐν βιβλίοις ἕξ)*, *Rezumatul Succesiunilor lui Sotion*, în șase cărți, a avut la bază lucrarea lui Sotion, *Διαδοχή τῶν φιλοσόφων*, *Succesiunea filosofilor*, în treisprezece cărți.⁷⁴ Aceste culegeri de biografii ale lui Herakleides au avut un mare succes fiind citate foarte adesea de către Diogenes Laertios, constituind cu siguranță unul dintre izvoarele sale de bază. De altfel, cele două lucrări par să aibă o unitate, prin subiectul pe care îl tratează. În *Rezumatul vieților lui Satyros*, după cum rezultă din fragmentele păstrate la Diogenes Laertios, Herakleides oferă informații despre Pitagora, Empedocle și Zenon din Eleea⁷⁵ iar în *Rezumatul Succesiunilor lui Sotion*, apar detalii despre

⁷¹ FHG, vol. III, p. 168, Athenaios, VIII, 333.

⁷² Daebritz, s. v. *Herakleides Lembos*, în *RE, P-W*, VIII, (1913), col 489.

⁷³ *Idem, Ibidem*, col. 489; de la numele acestei lucrări, unii autori derivă porecla de *Lembos* a scriitorului nostru; în legătură cu acest fapt, vezi *supra*, nota nr. 69.

⁷⁴ Sotion a scris această lucrare între 200 și 170 a. Chr.. Desigur, el nu s-a mărginit să scrie un tablou sec al succesiunii filosofilor, ci a adunat și date biografice și a dat pe deasupra o expunere a opiniilor filosofilor, după cum se poate vedea din citatele lui Sotion care se găsesc la Diogenes Laertios și la alți autori.

⁷⁵ Diogenes Laertios, VIII, 40, 44, (Pitagora); VIII, 53, 58, (Empedocles); IX, 26, (Zenon).

Pitagora, Epicur, Demetrios din Phaleron, Thales, Periandru, Socrates, Stilpon, Menedemos și Platon.⁷⁶

Unii îi atribuie lui Herakleides o biografie a lui Arhimedes însă nu se poate demonstra dacă aceasta îi aparține în mod sigur: 'Ἄλλ' ἔστι μὲν τοῦτο τὸ βιβλίον (sc. *περὶ τῆς τοῦ κύκλου μετρήσεως*), ὡς φησιν Ἡρακλείδης ἐν τῷ Ἀρχιμήδους βίῳ, πρὸς τὰς τοῦ βίου χρείας ἀναγκαῖον.⁷⁷

Herakleides a mai alcătuit o lucrare amplă cu peste 40 de secțiuni despre *constituțiile grecești*, cuprinzând fragmente din celebra serie de constituții datorată lui Aristotel. Extrasele din constituțiile aristotelice ale lui Herakleides sunt sărace în privința conținutului, însă sunt executate cu atenție și ceea ce dezvăluie este exact și adevărat. Textul aristotelic a fost modificat foarte puțin.⁷⁸

Fără a fi manifestat un spirit deosebit de profund sau de original și înclinând mai mult spre compilații erudite, Herakleides Lembos a creat o operă reprezentativă pentru cultura epocii elenistice.

Un alt erudit este **Satyros**,⁷⁹ numit de unele izvoare și *Peripateticul* (*Περιπατητικός*), ceea ce subliniază apartenența lui la școala filosofică fondată de Aristotel.⁸⁰ El a trăit în a doua jumătate a secolului al III-lea a. Chr. și este originar din Callatis, *Σάτυρος ὁ Καλλαστιανός*, precum indică un fragment de papyrus descoperit la Herculaneum⁸¹ și mai târziu probabil s-a mutat în Egipt, la Oxyrrhynchos, unde s-a descoperit un papyrus care conține un fragment con-

⁷⁶ Diogenes Laertios, VIII, 7, (Pitagora); X,1, (Epicur); V, 79, (Demetrios din Phaleron); I, 25, (Thales); I, 98, (Periandru); II, 43, (Socrates); II, 113, 120, (Stilpon); II, 138, (Menedemos); III, 26, (Platon); este posibil ca informațiile despre ultimii cinci autori citați mai înainte să-i aparțină lui Herakleides Ponticul, originar din Herakleea Pontului (în nordul Asiei Mici), cu care, Diogenes Laertios îl confundă foarte adesea pe Herakleides Lembos.

⁷⁷ *FHG*, vol III, (ed. C. Müller), Paris, 1849, p. 171, 17; cf. Daebritz în *RE, P-W*, VIII, (1913), col. 490.

⁷⁸ Daebritz, în *RE, P-W*, VIII, (1913), col. 490-491.

⁷⁹ Diogenes Laertios, I, 68, 82; II, 12, 26; III, 9; VI, 80; VIII, 53, 58-60; Alexandru Avram *op. cit.* (*supra*, nr. 50, *ISM III*), p. 118; F. Leo, *Die griechisch-römische Biographie*, 1901, p. 118-124, (non vidi); cf. Gudeman, s. v. *Satyros* (16), în *RE, P-W*, II A, (1921), col. 228.

⁸⁰ Athenaios, VI, 248 D; XII, 541 C.

⁸¹ Gudeman, s. v. *Satyros*, (16), în *RE, P-W*, II A, (1921), col. 228 ; într-un βίος Σωκράτους, *Satyros* este numit Kallatianos, apud Alexandru Avram, *op. cit.*, (*supra* nr. 48, *ISM III*), nota nr. 530, p. 118.

sistent din principala sa operă⁸² și unde a trăit, pentru o scurtă perioadă de timp, epitomatorul său Herakleides Lembos.⁸³ S-ar putea chiar presupune, că Satyros și-a petrecut o scurtă perioadă de timp la Alexandria, la fel ca și compatriotul său Herakleides Lembos, deoarece într-un oraș mic ca Oxyrrhynchos nu găsea sursele literare necesare pentru alcătuirea unei lucrări savante.

Lucrarea sa fundamentală este o culegere de biografii *Bíoi* ale diferiților literați. Viețile poetilor tragici se află în cartea a VI-a, iar viețile filosofilor în cartea a IV-a. Fragmente din aceste biografii se întâlnesc la Diogenes Laertios care folosește din plin lucrarea lui Satyros, citându-l fie direct, folosind exprimări de tipul: *Σάτυρος δ' ἐν τοῖς Βίοις ὑπὸ Θουκιδίδου φησίν...* („Satyros însă, în Viețile sale, spune despre Tucidides...”) sau *Σάτυρος ἐν τῷ τετάρτῳ τῶν Βίων φησίν...* („Satyros, în cartea a IV-a a operei sale Viețile spune că...”),⁸⁴ fie indirect, atunci când citează *Rezumatul vieților lui Satyros* alcătuit de către concetățeanul său Herakleides Lembos, aproape jumătate de secol mai târziu: *Ἡρακλείδης δὲ φησίν ἐν τῇ τῶν Σατύρου βίων ἐπιτομῇ...* („Herakleides spune în Rezumatul Vieților lui Satyros...”).⁸⁵ Cu excepția fragmentelor care conțin informații despre filosofii și înțelepții greci, citate din lucrarea lui Herakleides Lembos⁸⁶, Diogenes Laertios îl citează direct pe Satyros, oferindu-ne posibilitatea să cunoaștem și alte personalități discutate în opera sa și să ne facem o imagine mai completă despre conținutul acesteia. Așadar, în lucrarea lui Satyros mai erau tratați înțelepții Chilon și Bias, filosofii Anaxagoras, Socrates, Platon, Diogenes și Empedocles.⁸⁷

În afară de citatele scurte din diverși autori, ca Diogenes Laertios sau Athenaios, ni s-a conservat un fragment despre *Viața lui Euripide* din care ne putem face o idee mai precisă despre conținutul și nota generală a biografiilor sale.⁸⁸ În această lucrare, concepută sub formă de dialog, Satyros se dovedește a fi un susținător al inovațiilor în muzică, subliniind meritul tragediografului

⁸² Hunt, *Oxyrh Papyri*, vol IX, 1912, nr. 1176, (non vidi).

⁸³ Gudeman, s. v. *Satyros*, în *RE, P-W*, II A, (1921), col. 228; vezi *supra*, p. 10-11; cf. *FHG*, vol. III, Suidas, (ed C. Müller), Paris, 1849, p. 167.

⁸⁴ Vezi Diogenes Laertios, II, 12 și VI, 80.

⁸⁵ Vezi Diogenes Laertios, VIII, 40.

⁸⁶ Vezi *supra*, p.11 și notele 78 și 79.

⁸⁷ Vezi Diogenes Laertios, I, 68, (Chilon); I, 82 (Bias); II, 12, (Anaxagoras); II 26, (Socrates); III, 9, (Platon); VI, 80, (Diogenes); VIII, 53, 58-60 (Empedocles).

⁸⁸ Hunt, *Oxyrh Papyri*, vol IX, 1912, nr. 1176, (non vidi).

grec în impunerea înnoirilor aduse de Timotheu din Milet în arta kitharodică (mărirea numărului corzilor de la șapte la unsprezece și consecințele tehnico-interpretative care decurgeau din aceasta), prin folosirea lor la compunerea muzicii pentru piesele sale.⁸⁹

Scopul principal al acestor biografii literar-istorice pare să fi fost relația dintre *prodesse* și *delectare*. Satyros la fel ca Hermippos, Suetonius și Plutarh, se complace în a povesti anecdote detaliate despre viața autorilor de care se ocupă.⁹⁰

În ceea ce privește izvoarele folosite de Satyros, nu le cunoaștem decât foarte parțial. Făcând abstracție de citatele diferiților poeți care împodobesc cu maximele lor biografiile scriitorului, el evită în mod intenționat să facă afirmații mai exacte despre scriitorii de la care se inspiră, mulțumindu-se cu expresii generale de tipul *λέγεται, φάσιν τινες, ὡς μνημονεύουσι*. Satyros pare a fi cunoscut și întrebuițat o lucrare de pe la mijlocul secolului al III-lea a. Chr., socotită ca fiind a lui Aristippos, *Περὶ παλαιᾶς τρυφῆς, Despre luxul celor vechi* care se complace în anecdote ce ponegrec pe filosofi.⁹¹

Așadar, Satyros poate fi socotit pe bună dreptate creatorul genului biografic în literatură. Acest gen literar va fi dezvoltat de urmașul și concetățeanul său Herakleides Lembos care-i compilează culegerea sa de biografii.

Tradiția antică este mai zgârcită cu un oarecare **Istros** din Callatis, care ar fi scris, nu prea se știe în ce epocă, „o frumoasă carte despre tragedie”, *περὶ τραγωδίας γράψας καλόν βιβλίον*. El a fost elogiat în secolul al V-lea p. Chr. de către Ștefan din Bizanț.⁹² Nu s-a păstrat nici un fragment din opera sa care pare a fi făcut parte din seria numeroaselor lucrări inspirate erudiților elenistici de *Poetica* lui Aristotel.⁹³ Tot Istros este autor al unei lucrări referitoare

⁸⁹ Eugen Nicolae, s. v. *Muzica* în *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, vol. III, lit. M-Q, (coord. științific C. Preda), București, 2000, p. 164.

⁹⁰ Gudeman, s. v. *Satyros*, în *RE, P-W*, II A, (1921), col. 229-230.

⁹¹ Diogenes Laertios, VIII, 60: ... *ὡς φήσιν Ἀρίστιππος καὶ Σάτυρος*, ori de câte ori doi autori, unul după altul, citează aceeași informație, este de presupus că și compilatorul acestei informații (în cazul nostru Diogenes Laertios), a uzat de cel de-al doilea autor și l-a găsit pe primul citat la acesta; firește aceasta nu este o regulă care nu admite și excepții.

⁹² Alexandru Avram, *op. cit.*, (*supra* nr. 51, *ISM*, III), *Testimonia*, VII, 3, 1, (Stephanus Byzantius, s. v. *Κάλλατις*).

⁹³ Alexandra Ștefan, s. v. *Istros din Callatis*, în *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, vol. II, lit. D-L, (coord. științific C. Preda), București, 1996, p. 270; cf. Felix Jacoby, s. v. *Istros (8) aus Kallatis*, în *RE, P-W*, IX, (1914), col. 2270.

la compunerea și interpretarea melodiilor, din care însă nu s-au păstrat decât câteva mici fragmente.⁹⁴

Tot la fel de părtinitoare este tradiția literară antică și cu **Thales** un retor originar din același oraș despre care Diogenes Laertios spune că avea un stil grosolan: *γεγόνασι δὲ καὶ ἄλλοι Θαλαί, καθά φησι Δημήτριος ὁ Μάγνης ἐν τοῖς Ὀμωνύμοις, πέντε ὧν πρῶτος ῥήτωρ Καλλάτιανός κακόζηλος* („Au mai fost și alți bărbați cu numele de Thales, și anume cinci, după cum spune Demetrios din Magnesia în lucrarea sa Omonimii, dintre care, primul, un retor din Callatis cu un stil grosolan.”).⁹⁵

Originea callatiană a lui **Silenos**, retor și istoric de limbă greacă, este foarte îndoielnică. Athenaios îi atribuie o origine callatiană: *Σιληνός δ' ὁ Καλλατιανός (?) ἐν τρίτῳ Σικελικῶν περὶ Συρακούσας φησὶν κῆπον εἶναι...*⁹⁶, însă această variantă din manuscrisul lui Athenaios, se pare coruptă, a fost de multă vreme corectată în *Σιληνός δ' ὁ Καλακτῖνος*, Silenos din Kaleakte; este mai logic ca istoricul să fie originar din Kaleakté, localitate din Sicilia, deoarece el a scris *Σικελικά, O istorie a Siciliei*.⁹⁷ În sprijinul acestei ipoteze, vin și celelalte izvoare care îl menționează, și anume Cornelius Nepos, care afirmă că Silenos face parte din suita lui Hannibal, însoțindu-l pe marele rege în campaniile sale.⁹⁸ Totodată Silenos consemnează în scris faptele de arme ale vestitei căpetenii punice, fapt confirmat și de către Cicero⁹⁹, fiindu-i atribuită

⁹⁴ Eugen Nicolae, s. v. *Muzica*, în *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, vol. III, lit. M-Q, (coord. științific C. Preda), București, 2000, p. 163-164.

⁹⁵ Diogenes Laertios, I, 38; pentru sensul cuvântului *κακόζηλος*, „cu un stil grosolan”, a se vedea Quintilianus, *Institutio Oratoria*, VIII, 3, 56: *κακόζηλον, id est mala adfectatio, per omne dicendi genus peccat: nam et tumida et pussila et praedulcia et abundantia et arcessita et exultantia sub idem nomen cadunt, apud Alexandru Avram, op. cit., (supra, nr 51, ISM, III), nota nr. 528, p. 118; cf. E. Diehl, s. v. Thales (2) aus Kallatis, în RE, P-W, VA, (1934), col. 1212.*

⁹⁶ Felix Jacoby, *Fr. Gr. Hist.*, vol II, B, nr. 175, F 4 (8), Athenaios, XII 59, p. 542 A, Berlin, 1929, p. 901-902.

⁹⁷ Alexandru Avram, *op. cit.* (supra, nr. 51, ISM III), p. 118 și nota nr. 531.

⁹⁸ Felix Jacoby, *Fr. Gr. Hist.*, vol II B, nr 175, T 2, 2, Cornelius Nepos, Hannib. 13,3, p. 900: *huius (sc Hannibalis) belli gesta multi memoriae prodiderunt, sed ex his duo, qui cum eo in castris fuerunt simulque vixerunt, quamdiu Fortuna passa est, Silenus et Sosilus Laedaemonius.*

⁹⁹ Felix Jacoby, *Fr. Gr. Hist.*, vol II B, nr 175, T 2, 3, Cicero, *De divinatione*, I, 49, p. 900: *...in Sileni, quem Coelius sequitur, Graeca historia ...- is autem diligentissime res*

de altfel și *O istorie a războaielor punice*.

Ștefan din Bizanț menționează un istoric originar din Odessos, pe nume **Herakleides**: *Ἐχρηματίζον δὲ Ἡρακλείδης ἱστοριογράφος καὶ Δημήτριος περὶ τῆς πατρίδος γράψας*.¹⁰⁰ Acest Herakleides este concetățean cu un anume Demetrios, una și aceeași persoană cu istoricul din Callatis care a scris lucrarea *Despre Asia și Europa*.

Toți acești „cărturari” au avut o contribuție mai mică sau mai mare la îmbogățirea culturii elenistice cu noi opere și genuri literare. Probabil că ei și-au început educația în cetățile lor de baștină însă și-au desăvârșit-o prin călătorii de studii și stagii de ucenicie pe lângă maeștrii renumiți ai vremii lor, în marile centre de cultură elenică din Grecia continentală (Athena), ori Egipt (Oxyrynchos și Alexandria), unde ei și-au desfășurat ulterior și întreaga lor activitate literară. În plus ei s-au remarcat ca profesori și în același timp consilieri ai marilor regi elenistici ai momentului, este vorba de filosoful Bion din Olbia, invitat la curtea lui Antigonos Gonatas, de Sphairos invitat la Sparta de către regele Kleomenes, de Herakleides Lembos care a fost funcționar în administrația Egiptului Lagid și totodată consilier al lui Ptolemeu VI Philopator. Acești „erudiți” au excelat majoritatea în domeniul literelor. Prin lucrările lor cu caracter istorico-geografic, filosofic și filologic, ei au contribuit, pe de o parte, la o mai bună cunoaștere a regiunilor pontice (localizarea așezărilor, istorie, geografie), de către grecii mediteraneeni (este cazul lui Demetrios din Callatis și Poseidonios din Olbia), pe de altă parte, la îmbogățirea literaturii grecești elenistice cu opere de valoare (în cazul lui Herakleides Lembos, Istros din Callatis și Satyros din Callatis). Acești intelectuali și operele lor, subliniază odată în plus, caracterul pur elen al moștenirii care ne-a parvenit pe cale scrisă, nealterat de nici o contaminare exterioară. Prin acești oameni de carte cultura periferică greacă, care înflorește în epoca elenistică în cetățile situate pe litoralul vest-pontic, poate fi socotită o componentă a marii culturi greco-romane mediteraneene.

Hannibalis persecutus est-; cf. Felix Jacoby, s. v. *Silenos (1)*, în *RE, P-W*, III A, (1929), col. 53-56.

¹⁰⁰ *FHG*, vol. III, p. 168, nota nr. 2, *Heraclides Odessita*, (ed. C. Müller); cf. [Daebritz], s. v. *Herakleides (50) von Odessos*, în *RE, P-W*, VIII, (1913), col. 488.

ÉCRIVAINS DU PONT-GAUCHE ET LEUR CONTRIBUTION À L'ENRICHISSEMENT DE LA CULTURE HELLÉNISTIQUE

Résumé

Les sources antiques attestent quelques „hommes des lettres” originaires des cités grecques de la côte ouest du Pont-Euxin; il s'agit d'Olbia, Callatis et Odessos.

C'est entre autres, grâce à la qualité de leur enseignement, que ces villes ont pu produire quelques historiens, écrivains et philosophes qui allaient acquérir un certain renom parmi leurs contemporains et dont les activités ont été retenues parfois même par la postérité.

Malheureusement, à Olbia nous sommes très mal renseignés sur les formes de la vie intellectuelle. Les anciens auteurs nous ont conservé les nommes de quelques philosophes et historiens auxquels ils attribuent une origine olbienne. Le plus important, parmi eux, était **Bion** le Borysthénite (*Βίων ὁ Βορυσθενίτης*), qui a vécu dans la première moitié du IIIe siècle avant Jésus Christ. C'est à Diogène de Laërce que nous devons la plus grande partie des renseignements le concernant; un chapitre de ses «Biographies des grands philosophes» lui est consacré. D'après Diogène, par suite d'une infraction, à un arrêté réglant le commerce des poissons salés, le père était retombé en esclavage avec toute sa famille. Bion, qui était à cette époque un adolescent d'une grande beauté, fut acheté par un rhéteur. Ce dernier le fit héritier de tous ses biens. Après sa mort Bion, ayant recouvré sa liberté et ayant acquis les moyens nécessaires, était parti pour Athènes, après avoir jeté au feu toutes les oeuvres de son maître. À Athènes, il changea plusieurs fois de maîtres en philosophie et parvint ainsi à une large instruction, sans se rallier à une école philosophique quelconque. Il avait beaucoup voyagé avant de venir s'installer près d'Antigone Gonatas, roi de Macédoine, qui avait pour lui un grand respect.

L'origine olbienne de **Sphairos** (*Σφαῖρος*), philosophe de l'école stoïcienne, est douteuse. Plutarque seul le nomme *Le Borysthénite* (*Βορυσθενίτης*), tandis que Diogène de Laërce lui attribue une origine bosphorienne (*Βοσποριανός*), ce qui ferait naître Sphairos à Panticapée, sur le

Bosphore cimmérien.

Sphairos le Borysthénite, dont l'influence s'exerça peut-être sur Agis (245–241 av. J. Chr.), et certainement sur Cléomène (237–221 av. J. Chr.), était un philosophe stoïcien, disciple de Zénon de Citium, fondateur du Portique. Le roi Cléomène, qui a réalisé les réformes à Sparte, bénéficia des leçons du philosophe Sphairos, qui séjournait alors à Sparte et «qui semble avoir aimé le caractère viril de Cléomène et avoir enflammé son ambition» (cf. Plutarque, Agis et Cléomène, 2, 3). Diogène de Laërce fait une liste des oeuvres de Sphairos dans ses «Biographies des grands philosophes», (Diog. Laërce, VII, 178).

Un troisième philosophe et historien originaire d'Olbia était **Poséidonios** (*Ποσειδώνιος Ὀλβιοπολίτης, σοφιστῆς καὶ ἱστορικός*). Le surnom d'Olbiopolite lui est attribué par Suida dans son Lexicon. Mais il a passé toute sa vie loin d'Olbia.

Les documents sur le climat scolaire et culturel de Callatis sont peu nombreux. Le Callatien sinon le plus connu à son époque, en tout cas, le plus souvent invoqué par les exégètes, est **Démétrios** de Callatis (*Δημήτριος Καλλατιανός*), qui a vécu dans la deuxième moitié du IIIe siècle av. J. Chr.. Son oeuvre en vingt livres, *Sur l'Asie et l'Europe*, faisait incontestablement autorité, notamment en ce qui concerne la géographie et l'histoire des régions du Pont-Euxin. C'est grâce au Pseudo-Scymnos que nous en conservons quelques points de référence.

Un érudit originaire de Callatis, mais ayant déployé son activité dans les milieux alexandrins et à la cour de Ptolémée VI Philométor, a été, au IIe siècle av. J. Chr., **Héracléidès** surnommé *Lembos* (*Ἡρακλείδης Λέμβος*), qui aura écrit une quantité impressionnante de biographies et d'abrégés de philosophie.

La tradition antique est plus parcimonieuse avec un certain **Istros** de Callatis, qui aurait écrit – on ne sait pas trop vers quelle époque – „un beau livre sur la tragédie”, et avec **Thales**, un rhéteur originaire de la même ville, sur lequel, Diogène de Laërce dit qu'il était de „mauvais style”.

Un autre érudit originaire de Callatis est **Satyros** le *Péripathétique* (*Σάτυρος Περιπατητικός*), qui est nommé *Καλλατιανός* dans un papyrus découvert à Herculaneum. Il est historien littéraire du IIIe siècle av. J. Chr., auquel on attribuait la création du genre biographique.

Il est peu probable que le rhéteur **Silenos** (Cicéron, *De div.*, I, 49; Athénée, XII 542 a), ait été originaire de la ville pontique. Il est, en effet, originaire

de Sicile parce que il avait écrit *Histoire de Sicile* (*Σικελικά*).

De même, Étienne de Byzance mentionne un historien originaire de Odessos, **Héracléidès**.

Ainsi, aucun de ces érudits ne doivent rien à leurs villes natales. La haute culture qu'ils possédaient, ils avaient acquise dans les grands centres de la civilisation hellénique, Athènes ou Alexandrie, par des voyages d'études et des stages d'apprentissage auprès des maîtres habitant dans ces villes. Il est sûr que dans ces villes, les lettres étaient soigneusement cultivées, au moins à l'époque hellénistique.